

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ОЛІЙНИК РУСЛАН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 351.751:342.951

**АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРИМАННЯ
ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ**

12.00.07 – адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2024

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Науково-дослідному інституті публічного права

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор

Кошинець Віктор Васильович,

Департамент з питань виконання кримінальних покарань

Державної кримінально-виконавчої служби,

перший заступник начальника

Офіційні опоненти:

Заслужений юрист України, доктор юридичних наук, професор

Сербин Руслан Андрійович,

Головне управління Національної поліції в Донецькій області,

заступник начальника

доктор юридичних наук, професор

Шатрава Сергій Олександрович,

Харківський національний університет внутрішніх справ,

завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування

Захист відбудеться «12» серпня 2024 р. о 9⁰⁰ на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.503.01 у Науково-дослідному інституті публічного права за адресою: 03035, м. Київ, вул. Георгія Кірпи, 2А

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Науково-дослідного інституту публічного права за адресою: 03035, м. Київ, вул. Георгія Кірпи, 2А

Автореферат розісланий «9» липня 2024 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

К. М. Куркова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Можна аргументовано стверджувати, що війна є доволі стійким суспільним феноменом, притаманним людству, який завдав значного впливу на світову культуру, морально-етичну складову всіх етносів та народів і не міг не знайти свого відображення й закріплення в сучасному правовому полі. Цілком логічним також є те, що основну роль у війні відіграють збройні сили, які і беруть безпосередню активну участь у воєнних діях. Очевидним є і той факт, що кількість воєнних є значно меншою, ніж все населення окремої воюючої держави, адже військові складають лише певну частину суспільства.

Отже суспільство кожної воюючої держави завжди поділяється на дві нерівні групи. Перша (найбільш численна) – цивільні особи, що не беруть безпосередньої участі в бойових діях. Та друга група – представники збройних сил. Юридична складова феноменів, які відбуваються в суспільстві під час війни полягає в тому, що діяльність збройних сил зокрема спрямовується саме на те, щоб силою зброї захистити власне суспільство і існуючу юридично-правову систему від впливу ворожої держави. Самі ж збройні сили при цьому знаходяться у правовому полі своєї країни. Тобто вони одночасно є специфічним знаряддям охорони й захисту прав цивільної частини суспільства і при цьому самі також керуються й охороняються правовими нормами держави.

Наголосимо, що перелічені групи кожної окремої воюючої сторони перебувають у правовому полі своєї країни. Проте, є і категорія осіб, що під час війни опиняється поза межами власної правової системи. Передусім це військовополонені. Вони потрапляють в умови, де їх права з об'єктивних причин фактично не можуть бути забезпечені державою, громадянами якої вони є. Разом із тим, небезпека таких осіб для сторони, яка їх полонила, є цілком очевидною, а її ставлення до них – щонайменше упереджене. Тож права військовополонених із зрозумілих причин перебувають під загрозою.

Отже питання щодо змісту правової природи та сутності адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та процедурної складової застосування правових обмежень є вельми актуальними, своєчасними й такими, що потребують поглибленого теоретико-прикладного дослідження.

Зв'язок теми дисертації із сучасними дослідженнями. Проблематика прав військовополонених неодноразово привертала увагу в контексті розгляду військових і воєнних злочинів. Відповідні дослідження проводили, наприклад: Г. Анісімов, В. Базов, В. Бодаєвський, В. Грищук, О. Грудзур, С. Денисов, Ю. Дзюба, С. Дячук, В. Ємельянов, О. Житній, В. Касинюк, М. Коржанський, С. Кучевська, О. Литвинов, С. Мохончук, А. Мухамеджанова, В. Навроцький, В. Попович, О. Сарнавський, С. Харитонов, В. Харченко, О. Храмцов та інші науковці.

Воєнний полон та особливості правового статусу військовополонених також активно розглядалися вітчизняними та закордонними вченими з різних галузей права. В цьому контексті варто згадати здобутки таких дослідників як: В. Альошин, А. Амелін, І. Арцибасов, Ю. Бадюков, П. Богуцький,

М. Буроменський, К. Вітман, Е. Волох, Ю. Гаруст, Я. Годжек, А. Григор'єв, М. Грушко, О. Джафарова, О. Дрозд, А. Дмитрієв, С. Єгоров, О. Житний, Я. Жукорська, В. Завгородній, В. Калугін, Ф. Кальсховен, О. Кобзарь, Ф. Кожевников, Ф. Криль, В. Кошинець, В. Лисик, В. Лісовський, М. Манжула, Г. Мелков, В. Мороз, С. Ніщима, А. Полторак, В. Репецький, Л. Савинський, О. Сердюк, Р. Сербін, Л. Тимченко, О. Тіунов, М. Хавронюк, П. Хряпінський, М. Цюрупа, С. Шатрава та інших відомих вчених.

Окреме значення для нашої роботи мають такі наукові й інформаційні джерела як: навчальний посібник – «Права людини і збройні конфлікти» (О. Сенаторова за підтримки Програми Європейського Союзу, 2018 рік); звіт – «Імплементация норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні в Україні» (міжнародна група Global Rights Compliance, 2020 рік); навчально-інформаційні матеріали – «Міжнародне гуманітарне право загальний курс» (Н. Мельцер, Е. Кюстер за підтримки делегації Міжнародного Комітету Червоного Хреста в Україні, 2020 рік); доповідь – «Щодо ситуації з правами людини в Україні, з 1 лютого до 31 липня 2022 року» (тридцять четверта доповідь Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, 2022 рік); збірка документів – «Основні документи міжнародного гуманітарного права» (робоча група щодо виконання норм міжнародного гуманітарного права та участі у наданні правових послуг Сил територіальної оборони ЗСУ та ГО «Українська правова консультативна група», 2023 рік); навчально-методичний посібник – «Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів» (К. Громовенко, М. Грушко, К. Мануїлова, 2023 рік); посібник для працівників ДКВС України – «Міжнародне гуманітарне право» (Т. Короткий, А. Галай, М. Єлігулашвілі, І. Заворотько, М. Пашковський, В. Пузирний, Н. Хендель, 2023 рік); аналітичний огляд – «Права людини в умовах широкомасштабного збройного конфлікту в Україні» (В. Березняк, А. Демичева, 2023 рік).

Наголосимо на тому, що більшість наукових матеріалів з проблематики військовополонених, що наразі представлені в національній фаховій правничій літературі, доволі сучасні. Це пояснюється тим, що за радянську добу існування України ця тематика досліджень щонайменше була «непопулярною». Адже особи, які потрапляли до полону, розцінювались як скомпрометовані або заплямовані зрадою. Радянський Союз не цінував життя власних громадян. І навіть у разі їх вдалого повернення із полону на таких осіб нерідко очікували вже радянські табори. Детальне вивчення та опрацювання зазначених та інших робіт показало, що питання, пов'язані саме з адміністративно-правовим забезпеченням тримання військовополонених не становили об'єкт окремого наукового дослідження з позиції науки адміністративного права.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження спрямовано на реалізацію основних положень законів України «Про Національну безпеку України», «Про правовий режим воєнного стану», «Про оборону України», «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим

на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; указів Президента України «Про Стратегію національної безпеки України», «Про Національну стратегію у сфері прав людини»; постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», «Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»», «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період», Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21, а також плану науково-дослідної роботи Науково-дослідного інституту публічного права «Правове забезпечення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів публічно-правових відносин» (номер державної реєстрації 0120U105390).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі існуючих теоретичних напрацювань та практики правозастосування окреслити адміністративно-правовий механізм забезпечення тримання військовополонених на засадах міжнародних стандартів забезпечення прав людини з метою вироблення єдиної державної політики в цій сфері і вироблення слухних пропозицій та рекомендацій до чинного законодавства.

Для досягнення зазначеної мети в дисертації необхідно виконати такі основні завдання:

- розкрити зміст та особливості реалізації прав військовополонених як об'єкта правової охорони;
- визначити сутність та систему адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- розкрити міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- окреслити нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення;
- з'ясувати структуру та особливості адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для тримання військовополонених;
- охарактеризувати форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених;
- розкрити зміст адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання;
- з'ясувати види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання;
- визначити особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах;

– сформулювати шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають з приводу дотримання прав військовополонених.

Предметом дослідження є адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертаційного дослідження є інтеграція загальнофілософських, наукових та спеціалізованих методів наукового пізнання, що дозволило системно та комплексно розглянути визначені питання.

Метод *структурно-функціонального аналізу* був корисним при встановленні правової сутності прав військовополонених як об'єкта правової охорони (підрозділ 1.1). *Системно-структурний* метод дозволив дослідити внутрішній зміст і структуру правового явища, тобто підійти до нього багатогранно, в усьому різноманітті суспільно-правових зв'язків і аспектів, що його створюють, що сприяло з'ясуванню сутності та системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 1.2). Застосування методу *класифікації* у поєднанні з *соціологічними* та *статистичними* методами сприяло виявленню та аналізу міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 1.3). Аналіз *логіко-семантичного характеру*, як важливий аспект логічних досліджень, допоміг у розкритті змісту нормативно-правових засад адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципів його здійснення (підрозділ 1.4).

Використання загальних понять, порівнянь та гіпотетичних висновків допомогло розкрити зміст адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для утримання військовополонених (розділ 2.1). Встановлення концепції форм адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та визначення їх характеристик було виконано за допомогою *формально-юридичного* та *аксіоматичного* методів (підрозділ 2.2). Застосування *системного підходу* разом з методами *аналізу* та *синтезу* дозволило розкрити сутність методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та виявити їх особливості (підрозділ 2.2).

Встановленню правової природи, кола та видів адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, з'ясуванню змісту взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, виокремленню видів та форм контролю за дотриманням прав військовополонених сприяло застосування комбінації методів *класифікації*, *індукції* та *дедукції* (підрозділи 2.3, 3.1, 3.2).

Порівняльний підхід та метод *емпіричних узагальнень* були корисними для визначення шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених (підрозділ 3.3).

Науково-теоретичне підтрунтя дисертаційного дослідження становлять наукові напрацювання фахівців у галузі загальної теорії держави і права, адміністративного права, інших галузевих правових наук.

Нормативною основою дослідження є Конституція України, Закони України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а також нормативно-правові акти, які регламентують правовідносини щодо тримання військовополонених відповідно до стандартів міжнародного права з моменту встановлення воєнного стану, який включає період війни та частково реконструктивний період після припинення воєнних дій.

Інформаційну та емпіричну основу дисертаційного дослідження складають публікації у відкритих джерелах інформації, а також звітні документи Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для тримання військовополонених.

Наукова новизна отриманих результатів представлена сучасним розумінням правової природи та сутності адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених у відповідних таборах та процедурної складової застосування правових обмежень до останніх із врахуванням міжнародних стандартів забезпечення прав людини, що дало змогу запропонувати слушні пропозиції та рекомендації до чинного законодавства. За результатами здійсненого дослідження сформульовано низку наукових положень, висновків і пропозицій, зокрема:

вперше:

– запропоновано визначення поняття «адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» як кола публічно-правових відносин, які урегульовані адміністративно-правовими нормами, є частиною правової політики держави та спрямовані на охорону, захист та організацію тримання військовополонених на засадах дотримання природних прав людини і принципу гуманізму спеціально створеними державними інституціями. Сукупність публічно-правових відносин, які забезпечують виконання правової політики держави мають комплексний, міжгалузевий характер, що об'єднує широке коло суб'єктів, які задіяні в її реалізації, кожний з яких наділений правовим інструментарієм, що надає можливість впливати на стан дотримання прав військовополонених з одного боку, а з іншого – представляти Україну на міжнародних площадках з питань обміну полоненими;

– сформульовано особливості адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, до яких слід віднести: 1) є цілісним, упорядкованим, спеціалізованим організаційно-правовим утворенням, що забезпечує реалізацію одного із напрямів правової політики держави; 2) призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму; 3) характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського військового вторгнення; 4) поєднання

двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму, передусім сформованих та закріплених в міжнародних правових договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових актів; 5) злагоджена діяльність численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначена в законодавстві. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику з питань утримання військовополонених наразі є Міністерство юстиції України, діяльність якого спрямовується і координується вищим органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України; 6) наявність адміністративно-правових інструментів, якими наділені спеціально створені суб'єкти, більшість яких має правообмежувальний, організаційний та установчий характер тощо;

– запропоновано зміни до законодавства в частині удосконалення процедурної складової застосування адміністративно-правових засобів тримання військовополонених у відповідних таборах та необхідності розподілу та унормування нових компетенцій центральних органів виконавчої влади, пов'язаних із їх участю в забезпеченні тримання військовополонених;

удосконалено:

– зміст правової охорони військовополонених, який спрямований на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим, права військовополонених, як окремих об'єктів правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі;

– розуміння змісту та особливостей міжнародного досвіду адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що дало змогу окреслити перспективні напрями його адаптації в національну правову систему, в основу якого покладені природні права людини та принцип гуманізму;

– підхід до розуміння адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених, що дало змогу виявити недоліки їх правового регулювання та запропонувати шляхи їх вирішення;

– критерії класифікації суб'єктів, задіяних в процесі реалізації державної правової політики в частині тримання військовополонених;

дістали подальшого розвитку:

– наукові підходи та думки щодо системи правового забезпечення тримання військовополонених, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), обидві структурні складові якої, на наш погляд, не позбавлені недоліків. А саме: 1) міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс.

Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону; 2) слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення», «взяття в полон», «тримання», «утримування» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини;

– систематизація процедур адміністративно-правового забезпечення основних прав військовополонених під час тримання, під якими слід розуміти визначений адміністративно-правовими нормами порядок вчинення процесуальних дій уповноваженими суб'єктами, спрямований на дотримання природних прав військовополонених та принципів гуманізму;

– уявлення про зміст контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що полягає в максимальному приверненні уваги до військовополонених, оскільки останні знаходяться у ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота має мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного, втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо із залученням як найширшого кола учасників спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

– положення про види та особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що їх використовують і надалі може бути використано в:

– *науково-дослідній сфері* – для подальшого розроблення питань щодо сутності та видів адміністративно-правових інструментів, що застосовуються правоохоронними органами для забезпечення прав військовополонених (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правотворчій сфері* – для вдосконалення чинного законодавства, що регламентує процедурну складову тримання військовополонених у відповідних таборах (акт впровадження Науково-дослідного інституту публічного права);

– *правозастосовній сфері* – для удосконалення процедури застосування адміністративно-правових обмежень до військовополонених у відповідних таборах;

– *освітньому процесі* – під час викладання дисциплін «Адміністративне право», «Міжнародне гуманітарне право», «Судові та правоохоронні органи», для підготовки лекцій і навчальних посібників із цієї тематики (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ).

Апробація матеріалів дисертації. Підсумки розроблення проблеми загалом, її аспектів, сформульовані узагальнення та висновки оприлюднено на науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.); «Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики» (м. Київ, 21–22 лютого 2022 р.); «Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення» (м. Київ, 25–26 січня 2023 р.); «Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства» (м. Київ, 20–21 квітня 2023 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які містять десять підрозділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації становить 279 сторінок. Список використаних джерел містить 258 найменувань і займає 28 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, визначено її зв'язок із науковими програмами, планами, темами, грантами, окреслено мету й завдання, об'єкт і предмет, а також методи дослідження, наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено дані про апробацію матеріалів дослідження, структуру та обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретико-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» складається з чотирьох підрозділів, у яких визначено права військовополонених як об'єкт правової охорони; з'ясовано сутність та систему адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених; розкрито міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених; окреслено нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення.

У *підрозділі 1.1 «Права військовополонених як об'єкт правової охорони»* визначено коло та ознаки осіб, які можуть набувати статусу військовополоненого; окреслено обсяг прав, які належать військовополоненим; з'ясовано сутність охорони прав військовополонених та вироблено висновки та рекомендації з опрацьованих матеріалів, які б сприяли підвищенню дієвості правоохорони військовополонених.

Доведено, що права військовополонених ґрунтуються на усьому світовому досвіді поводження окремих держав та людства в цілому під час великої кількості війн, що мали місце в історії. Основою для визнання прав військовополонених виступають природні права людини та принцип гуманізму. Формування та

закріплення сукупності прав військовополонених відбувається передусім в галузі міжнародного права. Поступове напрацювання нормативно-правової бази достатньо великого об'єму призвело до формалізування прав військовополонених в таких галузях міжнародного права як міжнародне право прав людини (МППЛ) та міжнародне гуманітарне право (МГП).

Характеризуючи різницю між МППЛ та МГП передусім варто констатувати, що сучасне міжнародне право розрізняє декілька схожих, але нетотожних груп прав: *jus ad bellum* (в перекладі з латини – право на війну); та *jus in bello* – право під час війни. Таким чином із визнання «права на війну» (зокрема йдеться й про збройний самозахист держав, на яких напали) витікає і необхідність визнати певні обмеження щодо міжнародного права прав людини під час збройних конфліктів. Відтак дві доволі схожі галузі права МППЛ та МПГ, які обидві мають на меті захист прав і свобод людини, будуть діяти під час збройного конфлікту неоднаково.

Наразі норми, які складають основу МГП фактично набули статусу правових звичаїв. Таким чином всі учасники збройних конфліктів повинні виконувати відповідні гуманітарні зобов'язання, за будь-яких обставин, незалежно від того, чи ратифікували вони відповідні міжнародні документи, а також незважаючи на поведження супротивника, причини та характер конфлікту.

Акцентовано увагу, що права військовополонених частково збігаються із так званими «природними правами», підкріпленими принципом гуманізму. Гуманізм є обов'язковою властивістю і атрибутом демократичної держави і демократичного суспільства. Враховуючи вказане, права військовополонених як право на спілкування, на захист від залякування та приниження людської гідності, право на справедливий суд ґрунтуються саме з опорою на принцип гуманізму.

Здійснено науковий пошук щодо розуміння чим же відрізняється статус саме військовополоненого? В цьому контексті необхідно виходити саме з призначення військового полону. Останній передусім спрямовано на утримання поза боєм осіб, яких чітко ідентифіковано як представників іншої воюючої сторони, здатних або потенційно здатних до ведення, чи принаймні забезпечення бойових дій. При цьому, згідно МГП жодних підозр до таких осіб не висувається і вони ні в чому не звинувачуються, адже шкода, завдана їхніми діями ворожій стороні, обумовлена лише збереженням вірності власному народу, державі або присязі. Забезпечення ж справедливого покарання для тих комбатантів, які скоїли злочини (в тому числі воєнні) має забезпечуватися судовою системою. Так, у разі доведення скоєння злочину і винесення відповідного вироку суду, військовополонений має втратити свій статус та стати «засудженим» із усіма витікаючими з цього наслідками. Проте навіть набуття особою статусу «засудженого» не позбавляє державу можливості залучити цю особу до обміну військовополоненими. Але справедливе покарання в такому разі навряд чи буде належним чином реалізоване державою, яка поверне собі таку особу.

Констатовано, що охорона прав військовополонених – це не стільки просте слідування існуючим міжнародним нормам, скільки постійна, наполеглива (коли мова йде про полонених українців) та сумлінна (коли йдеться про полонених ворогів) цілеспрямована діяльність посадовців, громадських діячів та навіть

пересічних громадян, адже самі лише правові норми без людей в цьому разі не працюють.

У підрозділі 1.2 «Сутність та система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» наголошується, що після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення відбувся черговий крок розбудови системи правового забезпечення тримання військовополонених. Він характеризувався швидкими та інтенсивними нормотворчими змінами, новаціями та виробленням правових практик, які здійснювалися для вирішення нагальних практичних задач і реалізувалися у різних галузях права, торкаючись при цьому діяльності багатьох державно-владних суб'єктів. Констатовано, що найбільш комплексно відповідні зміни можна оцінити з позицій адміністративного права, оскільки зміст саме цієї галузі охоплює нормотворчу і розпорядчу діяльність органів виконавчої влади та в цілому управління державних суб'єктів, в тому числі таких, що задіяні в реалізації тримання військовополонених. Адже належне утримування останніх безумовно потребує створення і забезпечення на національному рівні відповідних правових умов та врегулювання необхідних для цього дій і процедур, спрямованих на практичне виконання вимог міжнародного гуманітарного права.

Наша держава, беручи на себе відповідальність за гуманне поводження з особами, які знаходяться у її полоні, найпершим же кроком побудови відповідної «системи забезпечення» встановила, що негуманне поводження є кримінальним правопорушенням. Тим самим на національному рівні було закріплено належну ідеологічну основу для подальшої нормативно-правової та структурно-організаційної розбудови. Отже «сутність» всього «адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» зводиться до побудови «системи», яка має запобігати визначеним кримінальним правопорушенням та гарантувати гуманні умови утримування.

Доведено, що на сьогоднішній день система правового забезпечення тримання військовополонених доволі об'ємна і охоплює широке коло питань. Вона не обмежується нормативно-правовими актами (прийнятими останнім часом, основним спрямуванням яких є здійснення заходів щодо тримання військовополонених згідно з нормами міжнародного права, а також захисту осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, а також членів їхніх сімей) та й взагалі виходить за межі адміністративної галузі права. Стверджується, що дотримуючись гуманістичних засад, національне законодавство вірогідно детальніше за міжнародні правові норми врегулює питання тримання військовополонених, виходячи при цьому із функціональних задач, які необхідно вирішувати в практичній діяльності.

Доведено, що система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених характеризується динамічністю розвитку, найбільш активний етап якого відбувся в Україні після початку повномасштабного російського воєнного вторгнення. Розбудова системи витікає з поєднання двох аспектів, які визначають її сутність та розвиток. А саме, із засад гуманізму, передусім сформованих та закріплених в міжнародних правових договорах, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та вирішення функціональних задач практичної спрямованості. В національному адміністративному праві означена система знайшла своє закріплення на рівні законів та сукупності підзаконних нормативно-правових актів. Тримання військовополонених для належної практичної реалізації також потребувало злагодженої діяльності численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначена в законодавстві.

У підрозділі 1.3 «Міжнародний досвід адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» констатується, що забезпечення тримання військовополонених становить передусім належним чином юридично врегульовану практичну діяльність, що здійснюється державою (її органами та посадовими особами) на всіх етапах роботи із полоненими: від моменту їх потрапляння у військовий полон, до звільнення з нього. З цього тлумачення витікає, що відповідне забезпечення характеризується наявністю як адміністративної нормотворчої складової, так і показниками належно виконаних (реалізованих) заходів. Втім для адекватної оцінки якості втілення кожного з перелічених елементів необхідно мати певний надійний критерій. Проте доволі важливе місце серед них посідає здобутий «міжнародний досвід», тобто задекларовані прагнення, результати та досягнення різноманітних держав у аналогічній сфері діяльності. Напрацювання й практики інших держав світу потребують розважливого ставлення, адже вони є не лише критерієм, але й певною історичною довідкою щодо тих подій, що вже відбулися, та їх наслідків.

Досліджено виключно ті факти і явища, що допоможуть організувати забезпечення тримання ворожих військовополонених в Україні із належним рівнем поваги до засад гуманізму та додержання вимог міжнародного гуманітарного права; правотворчий міжнародний досвід і напрацювання виступають у якості джерела національного правового унормування тримання військовополонених.

Наголошено на відокремленості та інституалізації міжнародно-правових норм у сфері правового регулювання тримання військовополонених, що створює передумови для формування міжнародно-правового режиму військовополонених та існування самостійного правового інституту в системі міжнародного гуманітарного права – інституту воєнного полону. Доведено, що інститут воєнного полону представляє собою систему договірних та звичаєвих міжнародно-правових норм, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з перебуванням військовополонених під владою супротивної сторони в міжнародному збройному конфлікті з метою забезпечення належного захисту таких осіб. Розглянуто структуру цього інституту, яку формують такі підінститути: початок полону, місце та умови утримання військовополонених, склад адміністрації та її повноваження, режим праці та відпочинку, відповідальність військовополонених (дисциплінарна та кримінальна), завершення перебування у полоні.

У підрозділі 1.4 «Нормативно-правові засади адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених та принципи його здійснення» розкрито зміст теоретичних категорій «правові основи», «правові засади», «правове регулювання», «адміністративно-правове регулювання»,

«адміністративно-правові засади», «адміністративно-правове забезпечення», які переважно зводяться до основоположного значення правових норм, які є фундаментальними для механізму правового регулювання, що є головним елементом цього механізму.

На основі наявних теоретичних досліджень було запропоновано комплексне уявлення про коло нормативно-правових актів, що регулюють тримання військовополонених. Це дозволило класифікувати ці нормативні акти наступним чином: 1) Конституційні норми; 2) міжнародні нормативно-правові акти, що визначають особливий порядок правового регулювання відносин, які склались між особою, яка перебуває під владою ворожої сторони, та державою, яка тримає особу в полоні та регулює її правове становище в умовах міжнародного гуманітарного права, передбачає спеціальні міжнародні норми та процедури. Ці норми і процедури визначають права та обов'язки держави і військовополонених, включаючи встановлення мінімальних гарантій захисту прав людини в умовах війни або збройного конфлікту; 3) Закони України, зокрема такі як «Про оборону України», «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»; 4) підзаконні нормативно-правові акти, які регламентують адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених (постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку тримання військовополонених», «Деякі питання виконання Закону України «Про соціальний і правовий захист осіб, стосовно яких встановлено факт позбавлення особистої свободи внаслідок збройної агресії проти України, та членів їхніх сімей»», «Про утворення Координаційного штабу з питань поводження з військовополоненими», «Про затвердження Порядку здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період»).

Доведено, що система принципів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених включає як загальноправові принципи (верховенство права, законність, юридична визначеність, рівність перед законом), так і спеціальні принципи (принцип некарального характеру позбавлення військовополоненого свободи; принцип заборони ушкодження супротивника, який здається в полон; принцип дотримання прав людини та стандартів використання праці військовополонених при залученні до праці; принцип диференціації військовополонених та надання спеціального захисту).

Розділ 2 «Організація та особливості тримання військовополонених» має три підрозділи, у яких з'ясовано структуру та особливості адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених; схарактеризовано форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених; розкрито зміст адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання.

У підрозділі 2.1 «Адміністративно-правовий статус Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених» проаналізовано існуючі наукові позиції щодо змісту та структури адміністративно-правового статусу органу виконавчої влади. Це дало змогу сформулювати авторський підхід до категорії «адміністративно-правовий статус Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених» саме в контексті віднесення останньої до системи суб'єктів сектору безпеки і оборони.

Наголошено, що дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби спрямоване на аналіз сучасних тенденцій та проблем у сфері виконання покарань в цілому та тримання військовополонених зокрема. Його новизна обумовлена глибоким вивченням міжнародних стандартів у вищезазначеній сфері, виокремленням та впровадженням в українське законодавства новітніх методів функціонування ДКВС.

Особливу увагу приділено особливостям адміністративно-правового статусу та діяльності даного відомства шляхом аналізу законодавчої бази, у відповідності до якої воно функціонує, в рамках якої визначається сфера його повноважень.

Наголошено на особливостях організаційно-правової структури Державної кримінально-виконавчої служби України у кореляції з аспектами сучасних викликів з метою встановлення відповідності одне одному. Проведено аналіз заходів, спрямованих на захист прав військовополонених. Проаналізовано діяльність таборів для утримання військовополонених, розглянуто їх адміністративно-правовий статус, визначено можливі напрямки оптимізації умов утримання полонених. Окреслено та надано характеристику основним елементам адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборам тримання військовополонених.

Запропоновано впровадження в діяльність Державної кримінально-виконавчої служби України цифрових технологій з метою здійснення контролю та нагляду за поведінкою військовополонених, а також приділено особливу увагу дослідженню програм, спрямованих на реінтеграцію особи в суспільство після відбуття покарання, спрямування її на шлях виправлення, з метою зниження подальшої можливої криміналізації соціуму.

У підрозділі 2.2 «Форми і методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» було проаналізовано сучасні позиції науковців щодо розуміння сутності категорії «форми і методи адміністративно-правового забезпечення» у її загальному розумінні, що дало змогу сформулювати авторський підхід до визначення зазначеної категорії в контексті теми дослідження та сформулювати відповідні особливості останньої.

Враховуючи те, що в реаліях надання відсічі збройній агресії росії питання утримання військовополонених у відповідних умовах та дотримання високих міжнародних стандартів в цьому напрямку діяльності набирає все більшої актуальності. Неухильне виконання вимог міжнародних конвенцій та забезпечення всіх базових умов утримання є ознакою демократичної країни і одним із ключових факторів, що відрізняє демократичну Україну від тоталітарної країни-агресорки,

де дотримання міжнародних стандартів утримання військовополонених перебуває під великим сумнівом.

Особливу увагу приділено дослідженню особливостей застосування методів тримання військовополонених через види робіт, до яких останні можуть бути залучені, які не є небезпечними для їхнього життя або здоров'я, не принижують їхню честь та гідність і не можуть здійснюватися на основі примусу, проти їхньої волі, серед яких: 1) роботи пов'язані з забезпеченням благоустрою табору, ремонт приміщень; 2) роботи на підприємствах; 3) роботи в сфері обслуговування, приготування їжі, прибирання приміщень. Іншим істотним аспектом праці полонених є її умови, що мають бути узгоджені з нормами українського трудового законодавства. За свою роботу вони повинні отримувати оплату праці, не нижчу за мінімальну заробітну плату.

Наголошено, що основними формами адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених є підзаконна, нормативно визначена діяльність спеціальних суб'єктів Державної кримінально-виконавчої служби України, спрямована на внутрішнє упорядкування адміністративно-правових відносин, пов'язаних із реалізацією у повному обсязі правосуб'єктності військовополонених згідно з їх статусу, а також визначення необхідних та дієвих механізмів контролю за суб'єктами, які наділені правообмежувальними повноваженнями щодо останніх.

Особлива увага приділена розкриттю особливостей форм адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що дало змогу сформулювати слушні пропозиції та рекомендації до чинного законодавства.

У підрозділі 2.3 «Адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання» розглянуто особливості та різні аспекти існуючого правового поля, що стосується адміністративно-процедурної діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для військовополонених. Особлива увага приділена аналізу вітчизняного законодавства, міжнародних договорів та стандартів, які регулюють питання процедурного закріплення дотримання прав військовополонених та функціонування кримінально-виконавчого механізму, досвіду розвинених країн світу в вищезазначеній сфері із врахуванням балансу інтересів забезпечення національної безпеки та дотримання природних прав людини попри всі негативні обставини.

Досліджено ступінь відповідності вищезазначених міжнародних та національних норм реальним потребам військовополонених. Вивчено особливості умов проживання, доступу до медичної допомоги, харчування, а також забезпечення доступу до правосуддя та права на захист військовополонених, підкреслено важливість дотримання гуманітарних стандартів у цій сфері. Також у рамках даного підрозділу розглянута взаємодія національного законодавства з міжнародними стандартами і практикою.

Проаналізовано, наскільки вітчизняне законодавство відповідає міжнародним зобов'язанням та чи впроваджуються в Україні рекомендації міжнародних організацій у цій сфері, а також позитивні надбання розвинених країн Європи та світу. Проведено аналіз структури та системи кадрового забезпечення Державної

кримінально-виконавчої служби. Розглянуто питання компетенції, професійної підготовки та мотивації працівників, а також їхньої відповідальності перед суспільством та військовополоненими, проаналізовано доцільність заходів, спрямованих на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію військовополонених після звільнення.

Особливу увагу приділено висвітленню питання подальшого, після відбуття покарання, доступу до освіти, працевлаштування, психологічної підтримки та інших аспектів, що сприяють успішній реінтеграції військовополонених у суспільство. Наголошено, що питання узгодження діяльності таборів для утримання військовополонених та ДКВС України потребує чіткого законодавчого та нормативного врегулювання, що допоможе забезпечити оптимальне поведіння з військовополоненими та захистити їх права.

Розділ 3 «Гарантії адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених» акцентовано увагу на виокремленні видів та форм контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання; особливостях взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах; напрямках удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених.

У підрозділі 3.1 *«Види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання»* на підставі існуючих наукових напрацювань щодо змісту категорій «контроль» і «нагляд» сформульовано авторський підхід до змісту останніх, виходячи із теми дослідження, та сформульовано особливості їх здійснення.

Наголошено, що оскільки проблематика військовополонених стосується не окремих виключних випадків, а є постійним атрибутом війни та масштабною проблемою для всіх учасників військових конфліктів, тому питання контролю та нагляду за дотриманням прав військовополонених виходить за межі функціонування окремої держави.

З'ясовано види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що дало змогу класифікувати останній за такими критеріями: 1) за суб'єктом здійснення; 2) за призначенням; 3) в залежності від напрямів реалізації природних прав військовополонених; 4) за терміном і наслідками перевірки; 5) в залежності від підстав здійснення. Доведено, що найбільш дієвою формою контролю є міжнародний, оскільки він містить більше можливостей (інформаційних, правових, економічних) для максимального привернення уваги до питання військовополонених в цілому, та в частині утримання, зокрема.

Особлива увага в підрозділі приділена особливостям здійснення контролю за дотриманням прав військовополонених з боку представників Управління Верховного комісара ООН з прав людини, Міжнародного комітету Червоного Хреста, ЗМІ, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, Уповноваженої Президента з питань забезпечення прав захисників України та іншими, що дало змогу запропонувати слушні пропозиції та рекомендації із зазначених питань.

У підрозділі 3.2 *«Особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах»* зазначено, що ефективність адміністративно-правового забезпечення тримання

військовополонених залежить від злагодженої за часом, місцем та суб'єктивним складом відповідної взаємодії. Встановлено сутність, надано власне визначення та виокремлено певні особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.

Акцентовано увагу на виокремленні двох процесів взаємодії, які відрізняються за суб'єктами, змістом дій та результатом – міжнародно-правову та внутрішньодержавну взаємодію щодо тримання військовополонених в таборах. Ці процеси опосередковують два механізми імплементації, які взаємодіють і доповнюють один одного: міжнародно-правовий механізм імплементації та внутрішньодержавний механізм імплементації міжнародно-правових норм з метою дотримання прав військовополонених.

Розглянуто питання координації діяльності державних та громадських інституцій з питань поводження з оборонцями України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільними особами, позбавленими особистої свободи внаслідок збройної агресії, особами, зниклими безвісти у зв'язку зі збройним конфліктом, воєнними діями, тимчасовою окупацією частини території України, та військовополоненими ворогами.

У підрозділі 3.3 *«Шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених»* обґрунтовано необхідність спрямування розвитку законодавства, яке регулює адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених на врахування потреб військовополонених, оборонців України, які перебувають у полоні держави-агресора, цивільних осіб, позбавлених особистої свободи внаслідок збройної агресії, з урахуванням особливого періоду, як збройної агресії проти України.

Наголошено на необхідності усунення в нормах діючого законодавства неузгодженостей та нерозмежованості повноважень та відповідальності Мін'юсту та ДКВС, тобто по суті відсутності чіткого їх розподілу, що може провокувати ризики порушення прав військовополонених. Задля виправлення цієї ситуації постає необхідним внесення змін в законодавство щодо визначення сфери впливу та конкретизації повноважень ДКВС та Міністерства юстиції України.

Досліджено питання поглиблення цифровізації діяльності ДКВС. Наголошено на необхідності впровадження додаткових веб-ресурсів для військовополонених, засуджених та членів їх сімей, за допомогою яких можна було б взаємодіяти з органами державної влади, формувати запити, отримувати необхідну інформацію тощо. Акцентовано увагу, що застосування штучного інтелекту для аналізу даних про осіб, що відбувають покарання та військовополонених, виявлення ризиків та прогнозування їх поведінки є інноваційним підходом до виконання покарань та виконання міжнародних норм гуманітарного права.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації надається спроба з наукової точки зору підняти актуальну проблематику щодо адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, що знайшло свій прояв в теоретичних та практичних напрацюваннях, які викладені як у пунктах наукової новизни, так і у висновках.

1. Обґрунтовується думка, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Разом із тим права військовополонених, як окремий об'єкт правоохорони, мають одразу декілька особливостей, що ускладнюють вирішення практичних завдань в цьому напрямі. А саме:

1) хоча кожна із сторін конфлікту завжди має як тих, кого полонила, так і власних громадян, які потрапили до полону супротивника, проте, поважне ставлення до цінності життя і прав людини типові тільки для демократичних держав. Авторитарні та тоталітарні країни відповідні цінності ігнорують, навіть якщо вони формально задекларовані в їх правовій системі;

2) дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених. Відповідні дії здійснюються відкрито для міжнародної спільноти та прозоро для демократичних держав-партнерів. Якщо ж є підстави підозрювати військовополоненого в скоєнні злочину (воєнного або кримінального), то його провина має бути доведена в судовому розгляді із призначенням відповідного покарання;

3) недемократичні держави, порушуючи права військовополонених, намагаються приховати свідчення та докази своїх злочинів. Охорона та захист прав військовополонених в такому разі вкрай ускладнені, оскільки останні знаходяться у ворожому для них правовому полі, а їх батьківщина та міжнародна спільнота мають мізерні можливості для безпосереднього, в тому числі фізичного, втручання. Тому іншій стороні збройного конфлікту (війни) для реалізації охорони прав військовополонених важливо, із залученням як найширшого кола учасників, спрямовувати свої дії на: виявлення, фіксування і документування фактів порушення прав; надавати таким фактам найширшого розголошення на світовій арені з метою формування підґрунтя для осуду міжнародною спільнотою, реалізації санкційного тиску та судового переслідування;

4) відомості про численні порушення російською стороною прав військовополонених (нелюдське ставлення, тортури, каліцтва, вбивства, примушування до самообмови та обмови інших осіб) свідчать про системний характер таких дій та їх свідоме стимулювання російською владою. Отже Україні доцільно збирати та фіксувати відповідні дані не лише про злочини окремих виконавців, але й про російські державні структури і інститути, які причетні до таких дій. Узагальнення та оприлюднення таких даних має сприяти формуванню у всіх належних російських структур усвідомлення причетності до злочинів, які скоюються та відчуття невідворотності покарання за це;

5) маємо констатувати, що наразі єдиний реально дієвий та ефективний спосіб охорони прав військовополонених, які знаходяться в антидемократичній російській державі, зводиться до повернення їх у власне правове поле шляхом реалізації обміну військовополонених.

2. Наголошено, що система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні являє собою цілісне й упорядковане,

спеціалізоване організаційно-правове утворення, призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму.

3. Аналіз практики розвинутих високоцивілізованих країн, здобутки яких відповідають засадам міжнародного гуманітарного права, та соціально-економічні характеристики різних цивілізацій в однакові історичні періоди дали можливість прийти до висновку, що ставлення до полонених дозволяє розглядати сучасне міжнародне гуманітарне право як кодифіковану гуманітарну традицію та необхідність його імплементації в національну правову систему. Відокремлення та інституалізація міжнародно-правових норм у сфері правового регулювання воєнного полону дають підстави говорити про формування міжнародно-правового режиму військовополонених та існування самостійного правового інституту в системі міжнародного гуманітарного права – інституту воєнного полону. Інститут воєнного полону – це система договірних та звичаєвих міжнародно-правових норм, що регулюють публічно-правові відносини, зміст яких повинен відповідати правовій політиці держави щодо зазначеного напрямку. Результатами міжнародного досвіду є використання таких заходів як: ратифікація міжнародних конвенцій; моніторинг та нагляд; просвітницька діяльність; судові заходи; дипломатичні зусилля.

Доведено, що правотворчий міжнародний досвід і напрацювання виступають у якості джерела національного правового унормування тримання військовополонених.

4. Дослідження особливостей нормативно-правового регулювання взаємовідносин, пов'язаних з триманням ворожих військовополонених в Україні, дозволяє дійти таких висновків щодо сутності забезпечення означеної системи, її розвитку та сучасного стану.

Визначено, що система нормативно-правового забезпечення тримання військовополонених як така, що складається з двох великих частин (міжнародного гуманітарного права, яке закладає ідеологічну основу, й національного законодавства, яке здебільшого врегульовує практичну діяльність), не позбавлена недоліків. А саме:

– міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс. Наприклад, можливість надання згоди на звільнення військовополоненого під слово честі або зобов'язання. Крім того, міжнародне гуманітарне право не враховує все різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь. Наприклад, в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону;

– слабкою стороною сукупності національних правових норм, на наш погляд, є деяке термінологічне різноманіття і неузгодженість. Наприклад, одночасне використання в різних нормативно-правових актах понять «захоплення», «взяття в

полон», «тримання», «утримування» тощо. Крім того національна правова система характеризується врегулюванням окремих функціональних завдань щодо роботи із військовополоненими, викладених в різних нормативно-правових актах, виданих різними державно-владними суб'єктами, що не спрощує систему в цілому. Ще одна особливість національної системи правового врегулювання тримання полонених полягає в тому, що вона все ще продовжує розвиватися. Наприклад, у подальшому варто очікувати нормотворчих напрацювань з проблем обміну та звільнення військовополонених, а також їх відповідальності за воєнні правопорушення і злочини.

5. Наголошено, що дослідження адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України та таборів для тримання військовополонених дало змогу запропонувати відповідне визначення та його структурні елементи. Так під останнім пропонується розуміти правове становище (місце) служби в системі органів публічного адміністрування, обумовлене метою реалізації правової політики держави, та наділення відповідним адміністративно-правовим інструментарієм, що є необхідним для досягнення функціональної складової останньої. До структури адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України доцільно віднести такі елементи: 1) функціональні елементи (мета призначення, компетенція); 2) інституціональні елементи (правові інструменти: адміністративні, інформаційні, оперативно-розшукові, кримінально-процесуальні; повноваження); 3) організаційні елементи (структура, організація взаємодія, лінійні та горизонтальні зв'язки між структурними елементами, обмін інформацією тощо); 4) кадрові елементи (персонал відповідної кваліфікації, контроль та нагляд, відповідальність). Наявність саме цих елементів адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби України дає можливість з одного боку в повному обсязі забезпечити мету створення та призначення, а також мати самостійне місце в загальній ієрархічній системі органів виконавчої влади.

6. Доведено, що з'ясування кола форм і методів адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених дає нам ціннісний підхід до утримання військовополонених, що суттєво відрізняє тоталітарні країни від демократичних. Україна вкотре доводить, що є демократичною країною, де сповідаються Європейські цінності, шануються права і свободи людини, забезпечуючи належні умови перебування вищезгаданої категорії осіб, дотримуючись всіх їх прав, забезпечуючи гуманне ставлення до них, незважаючи на злочини, вчинені проти Українського народу. На відміну від України, агресор росія не дотримується жодних міжнародних норм щодо утримання військовополонених, більшість з яких зазнають тих чи інших моральних і фізичних знущань під час перебування в полоні.

7. Доведено, що адміністративно-правові процедури забезпечення основних прав військовополонених під час тримання – це нормативно визначені процесуальні дії спеціально уповноважених суб'єктів з приводу реалізації природних прав військовополоненого, які мають певні етапи та стадії здійснення, кінцевим результатом яких є прийняття адміністративного акта, який є підставою для виникнення, зміни або припинення адміністративних відносин за участю

військовополоненого. До таких можна віднести: 1) отримання статусу військовополоненого; 2) процедури пов'язані із реалізацією окремих прав (медичних послуг, психологічних, фізичних, харчування та інші); 3) процедури щодо роботи зі зверненнями військовополонених; 4) адміністративні процедури приймання військовополонених до таборів; 5) притягнення до дисциплінарної відповідальності; 6) процедури обміну; 7) нормотворчі та інші.

8. З'ясовано види та форми контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання, що дало змогу класифікувати останній за такими критеріями: 1) за суб'єктом здійснення; 2) за призначенням; 3) в залежності від напрямів реалізації природних прав військовополонених; 4) за терміном і наслідками перевірки; 5) в залежності від підстав здійснення. Доведено, що найбільш дієвою формою контролю є міжнародний, оскільки він містить більше можливостей (інформаційних, правових, економічних) для максимального привернення уваги до питання військовополонених в цілому, та в частині утримання, зокрема.

9. Визначено особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах, до яких слід віднести: 1) реалізуються на підставі й у порядку, визначених у нормах адміністративного права, які знайшли свою об'єктивізацію як у положеннях законів України, так і в приписах підзаконних нормативно-правових актів; 2) повноваження щодо взаємодії між всіма суб'єктами, які задіяні в процесі дотримання прав та тримання військовополонених, чітко визначені в законодавстві; 3) можливість їх застосування забезпечується державою, в тому числі шляхом використання примусу, юридичної відповідальності; 4) можуть мати різноплановий характер, що знаходить свої особливості та прояв під час процедур застосування окремих з них; 5) метою застосування вказаних заходів є захист прав, свобод та інтересів військовополонених, пріоритет забезпечення національної безпеки держави в цілому; 6) результатом взаємодії завжди є відповідні юридичні наслідки, що відрізняє їх від організаційного інструментарію в цій сфері суспільних відносин.

10. Сформульовано шляхи удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених серед яких доцільно виокремити такі:

– запропоновано зміни до законодавства в частині удосконалення процедурної складової застосування адміністративно-правових засобів тримання військовополонених у відповідних таборах та необхідності розподілу та унормування нових компетенцій центральних органів виконавчої влади, пов'язаних із їх участю у забезпеченні тримання військовополонених;

– вирішення питання щодо неузгодженості в законодавстві питання, яке стосується чіткого розподілу повноважень та відповідальності Мін'юсту та ДКВС, оскільки існуюча ситуація може провокувати ризики порушення прав військовополонених. Наприклад вказавши, що організацію функціонування таборів здійснює Міністерство юстиції України шляхом залучення для цього особового складу ДКВС, та чітко прописати обов'язки працівників ДКВС, що залучені до вищезазначеної діяльності, і, як наслідок, разом з появою конкретно визначеного їх переліку окреслити підстави юридичної відповідальності за їх порушення;

– потребує уваги питання поглиблення цифровізації діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України, так як повний перехід до електронної системи документообігу, тобто на безпековий документообіг з використанням електронних цифрових підписів, полегшив би та пришвидшив би всі процеси, пов'язані з діяльністю ДКВС. Наприклад, він значно скоротив би час необхідний для оформлення документів, радикально знизив би витрати на папір та друк, а також підвищив прозорість документообігу;

– впровадження додаткових веб-ресурсів для засуджених та членів їх сімей, за допомогою яких можна було б взаємодіяти з органами державної влади, формувати запити, отримувати необхідну інформацію. В разі правильної реалізації вищезазначеної ідеї військовополоненим було б набагато легше реалізувати свої права та взаємодіяти з органами державної влади;

– застосування штучного інтелекту для аналізу даних про військовополонених, виявлення ризиків та прогнозування їх поведінки є інноваційним підходом до виконання покарань та виконання міжнародних норм гуманітарного права. Штучний інтелект міг би створювати проекти рішень та планів для керівництва ДКВС, що допомогло б приймати більш обґрунтовані рішення та створити найкращі умови для виправлення і подальшої успішної ресоціалізації військовополонених;

– забезпечити просвітницьку діяльність з питань поводження з військовополоненими серед військовослужбовців, військових командувачів та цивільних осіб, що працюють у зоні конфлікту, щоб вони розуміли стандарти поводження з військовополоненими.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких висвітлено основні наукові результати дисертації:

1. Oliinyk, R. The current national system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 5. P. 94–98.

2. Олійник Р.В. Права військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони: питання сьогодення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2023. Вип. 6. С. 120–125.

3. Oliinyk, R. The essence and significance of the administrative and legal ensure of the detention of prisoners of war. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 6. P. 78–82.

4. Oliinyk, R. Study of the system of administrative and legal support for the detention of prisoners of war in Ukraine: concept and content. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2023. № 7. P. 101–105.

5. Олійник Р. Дослідження прав військовополонених через призму міжнародно-правової охорони. *KELM*. 2023. № 8 (60). С. 94-100 (Республіка Польща).

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6. Олійник Р.В. Щодо питання визначення кола осіб, які можуть набути правового статусу «військовополонений» та дієві заходи охорони їх прав.

Актуальні проблеми імплементації наукових досягнень у практичну діяльність: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 19–20 січ. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 111–113.

7. Олійник Р.В. Міжнародно-правовий аспект закріплення прав військовополонених як об'єкт адміністративно-правової охорони. *Взаємодія публічного та приватного права: сучасні проблеми та виклики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 21–22 лют. 2022 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2022. С. 139–141.

8. Олійник Р.В. Деякі аспекти спрямовані на удосконалення національної системи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні. *Правові проблеми сучасності та наукові підходи до їх вирішення*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 25–26 січ. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 139–141.

9. Олійник Р.В. Генеза становлення та розвитку проблематики прав військовополонених. *Інноваційні підходи до реформування сучасного законодавства*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 20–21 квіт. 2023 р.). Київ: Науково-дослідний інститут публічного права, 2023. С. 144–146.

АНОТАЦІЯ

Олійник Р.В. Адміністративно-правове забезпечення тримання військовополонених. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». – Науково-дослідний інститут публічного права, Київ, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. З'ясовано, що правова охорона військовополонених спрямована на зниження надмірної і необґрунтованої жорстокості і насильства та надлишкових людських втрат, яких за одностайним переконанням світової спільноти слід уникнути під час будь-яких військових конфліктів. Обґрунтовано, що дотримання прав військовополонених вимагає від демократичних держав розбудови власної адміністративно-правової бази, яка повинна врегулювати та забезпечити практичні заходи з охорони прав військовополонених.

Доведено, що система адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених в Україні являє собою цілісне й упорядковане, спеціалізоване організаційно-правове утворення, призначене гарантувати нормативну, організаційну та ідеологічну складові, які необхідні для правового впорядкування і здійснення практичної управлінської діяльності, спрямованої на утримання захоплених представників іншої сторони військового конфлікту поза боєм, із дотриманням при цьому положень міжнародного гуманітарного права і засад гуманізму.

Встановлено, що міжнародні правові акти містять положення, які в умовах сьогодення (враховуючи особливості країни-агресорки) втрачають свій практичний сенс. Крім того міжнародне гуманітарне право не враховує все

різноманіття можливих типових ситуацій, які потребують врегулювання, або не здатне надати на них відповідь (в міжнародних правових документах розглянута доволі обмежена кількість варіантів звільнення із полону).

Тримання військовополонених для належної практичної реалізації потребує злагодженої діяльності численної кількості державних органів, а подекуди й створення нових суб'єктів, компетенція яких наразі визначена в законодавстві. Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику з питань утримання військовополонених наразі є Міністерство юстиції України, діяльність якого спрямовується і координується вищим органом у системі органів виконавчої влади – Кабінетом Міністрів України.

Розглянуто спеціальні характеристики адміністративно-правового статусу Державної кримінально-виконавчої служби та таборів для тримання військовополонених. З'ясовано форми та методи адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених. Визначено особливості адміністративно-правових процедур забезпечення основних прав військовополонених під час тримання.

Особливу увагу приділено виокремленню видів та форм контролю за дотриманням прав військовополонених під час тримання. З'ясовано особливості взаємодії державних та громадських інституцій під час організації тримання військовополонених у таборах.

Наголошено на окремих напрямках, спрямованих на удосконалення адміністративно-правового забезпечення тримання військовополонених, оскільки охорона прав військовополонених – це не стільки просте слідування існуючим міжнародним нормам, скільки постійна наполеглива (коли мова йде про полонених українців) та сумлінна (коли ідеться про полонених ворогів) цілеспрямована діяльність посадовців, громадських діячів та навіть пересічних громадян, адже самі лише правові норми без людей в цьому разі не працюють.

Ключові слова: військовополонені, адміністративно-правове забезпечення, права військовополонених, тримання військовополонених, адміністративно-правова охорона, полон, репатріація, табір для тримання військовополонених, збройні конфлікти, обмеження насильства під час війни, захист жертв війни, дільниця для тримання військовополонених.

SUMMARY

Oliinyk, R.V. Administrative and Legal Framework for Detention of Prisoners of War. – *Qualification scientific work on the rights of the manuscript.*

Thesis for obtaining a scientific degree of Candidate of Juridical Science in specialty 12.00.07 «Administrative Law and Process; Finance Law; Information Law». – Scientific Institute of Public Law, Kyiv, 2024.

The thesis studies the administrative and legal framework for the detention of prisoners of war. It is established that the legal protection of prisoners of war is aimed at reducing excessive and unjustified cruelty and violence and unnecessary human losses, which, by unanimous consent of the international community, should be avoided during any military conflicts. It is proved that the observance of the rights of prisoners of war

requires democratic states to develop their own administrative and legal framework to regulate and ensure practical measures to protect the rights of prisoners of war.

It is proved that the system of administrative and legal framework for the detention of prisoners of war in Ukraine is a holistic and orderly, specialised organisational and legal structure designed to guarantee the regulatory, organisational and ideological components necessary for legal adjustment and practical managerial activities aimed at keeping captured representatives of the other party to a military conflict out of combat, in compliance with the provisions of international humanitarian law and the principles of humanism.

It is established that international legal instruments contain provisions that, in the current situation (given the specificities of the aggressor country), lose their practical meaning. In addition, international humanitarian law does not consider the full variety of possible typical situations that need to be addressed or is unable to provide an answer to them (international legal documents provide for a rather limited number of options for release from captivity).

For proper practical implementation, the detention of prisoners of war also required the coordinated activities involving a large number of state bodies, and sometimes the creation of new entities whose competence is now defined in legislation. The main body in the system of central executive authorities responsible for formulating and implementing legal public policy on the detention of prisoners of war is currently the Ministry of Justice of Ukraine, the activities thereof are directed and coordinated by the highest body in the system of executive authorities – the Cabinet of Ministers of Ukraine.

The special characteristics of the administrative and legal framework of the State Penitentiary Service and camps for the detention of prisoners of war are considered. The forms and methods of administrative and legal framework for the detention of prisoners of war are clarified. The specific features of administrative and legal procedures for ensuring the fundamental rights of prisoners of war during detention are identified.

A special focus is made on the types and forms of control of the observance of the rights of prisoners of war during detention. Specific features of interaction between state and public institutions in the course of organising the detention of prisoners of war in camps are revealed.

It is emphasised that certain areas aimed at improving administrative and legal framework for the detention of prisoners of war are important, since the protection of the rights of prisoners of war is not so much a simple adherence to existing international standards as constant persistent (when it comes to prisoners of war of Ukraine) and conscientious (when it comes to prisoners of war of the enemy) purposeful activities of officials, public figures and even ordinary citizens, since legal provisions alone do not work without people.

Keywords: prisoners of war, administrative and legal framework, rights of prisoners of war, detention of prisoners of war, administrative and legal protection, captivity, repatriation, camp for the detention of prisoners of war, armed conflicts, limitation of violence in time of war, protection of war victims, prisoner of war detention centre.